

نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی

علی احمد پناهی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
بهار ۱۳۹۸

پناهی، علی احمد، ۱۳۴۹-

نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی / علی احمد پناهی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.

دوازده، ۲۹۲ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۷۵: روان‌شناسی؛ ۴۶)

بها: ۲۵۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.

کتابنامه. ص. [۲۴۵] - ۲۷۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. خانواده‌ها-جنبه‌های مذهبی-اسلام. ۲. Families—Religious aspects—Islam. ۳. خانواده‌ها-جنبه‌های

قرآنی. ۴. Families—Qur'anic teaching. ۵. زناشویی (اسلام). ۶. Marriage—Religious aspects—Islam

الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.

۲۹۷/۴۸۳۱

BP۲۳۰/۱۷/پ۹ن۷ ۱۳۹۷

۵۴۷۹۹۷۴

شماره کتابشناسی ملی

نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی

مؤلف: علی احمد پناهی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: بهار ۱۳۹۸

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص.ب. ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

www.ketab.ir/rihu فروش اینترنتی

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظرگرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۴۵۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به عنوان متن درسی برای طلاب حوزه علمیه و دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد در رشته مطالعات زنان، علوم تربیتی و روان‌شناسی و کارشناسان و مشاوران خانواده تهیه شده است. امید آنکه دیگر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌احمد پناهی و همچنین از ناظر محترم طرح، آیت‌الله سیدمحمد غروی‌راد سپاسگزاری نماید.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱
----------------	---

فصل اول: مفاهیم و کلیات

مقدمه	۵
بیان مسئله	۵
هدف پژوهش	۶
پرسش‌های پژوهش	۷
مفاهیم اساسی	۷
الف) خانواده	۷
ب) نقش	۸
ج) نقش‌های جنسیتی	۹
روش پژوهش	۱۰
نگاهی به جایگاه زن و مرد از چشم‌اندازهای گوناگون	۱۰
الف) جایگاه زن و مرد در ملل مختلف	۱۱
ب) جایگاه زن و مرد در ادیان	۱۳
ج) جایگاه زن و مرد در اسلام	۱۴
د) جایگاه زن و مرد از دیدگاه برخی اندیشمندان اسلامی	۱۷
نگاهی به نقش‌های جنسیتی در گستره تاریخ	۲۰
عوامل مؤثر در رشد نقش‌های جنسیتی	۲۳
الف) والدین	۲۳
ب) هم‌تایان و دوستان	۲۴
ج) مدرسه	۲۵
د) رسانه‌ها	۲۵
انواع خانواده از نظر ساختاری	۲۶

۲۶	الف) خانواده هسته‌ای
۲۷	ب) خانواده گسترده
۲۷	ج) خانواده پدرسالار
۲۷	د) خانواده تک‌همسر یا چندهمسر
۲۸	ه) خانواده تک‌والدی
۲۹	انواع خانواده از نظر سبک فرزندپروری
۲۹	الف) سبک مستبدانه (سخت‌گیرانه)
۳۰	ب) سبک سهل‌گیرانه
۳۱	ج) سبک غافلانه (غفلت‌کننده)
۳۱	د) سبک مقتدرانه
۳۳	پیامدهای هم‌ترازی بین جنسیت و نقش‌ها
۳۳	الف) شکل‌گیری نظام اجتماعی و خانوادگی بهنجار
۳۵	ب) رعایت عدالت هنجاری و تأمین مصالح خانواده
۳۷	ج) مصونیت‌بخشی از ناهنجاری‌ها
۳۸	د) هم‌نوایی با تحقق اهداف خلقت
۳۹	ه) تسهیل مکمل بودن زن و مرد
۴۰	و) تسهیل‌کننده نشاط و شادکامی

فصل دوم: ارزش‌شناختی و فرایند شکل‌گیری خانواده

۴۳	مقدمه
۴۳	ارزش‌شناختی و منزلت بنیان خانواده
۴۷	ارکان خانواده
۴۸	فرایند شکل‌گیری خانواده
۴۸	الف) آمادگی برای تشکیل زندگی مشترک
۵۰	ب) نیل به بلوغ در عرصه‌های مختلف
۵۰	۱. بلوغ جنسی
۵۲	۲. بلوغ عقلی
۵۲	۳. بلوغ عاطفی
۵۴	۴. رشد و بلوغ اجتماعی
۵۵	۵. توانایی اقتصادی
۵۶	ج) شناخت اهداف تشکیل خانواده
۵۶	پیامدهای تشکیل خانواده
۵۷	الف) راه یافتن به کمالات معنوی
۵۷	ب) سبب‌ساز خودمهارى و پاکدامنى
۵۹	ج) مستحقّ پاداش ممتاز الهی شدن

۵۹	 (د) رهیافت به‌سوی سلامتی زیستی و امنیت روانی — اجتماعی
۶۱	 (ه) شکوفایی استعدادها
۶۲	 (و) نیل به لذت حلال و منحصر به فرد
۶۳	 آسیب‌های شکل‌گیری خانواده
۶۴	 شاخص‌ترین آسیب‌ها در فرایند شکل‌گیری خانواده
۶۴	 (الف) حساسیت اندک به اخلاق و دینداری
۶۵	 پیامدهای دینداری و اخلاق‌مداری در همسران
۶۵	 ۱. پایداری خانواده و افزایش تعهد زناشویی
۶۷	 ۲. افزایش سلامت و امنیت روانی در خانواده
۶۹	 ۳. کاهش ناهنجاری خانوادگی و اجتماعی
۷۰	 ۴. افزایش سرور و شادکامی
۷۱	 (ب) تسامح نسبت به سلامت خانوادگی و فردی
۷۲	 (ج) غفلت از هم‌ترازی در انتخاب همسر
۷۵	 (د) مهریه نامتوازن و نامتعارف

فصل سوم: نقش‌های مورد انتظار و هم‌تراز با مردان در خانواده

۷۷	 مقدمه
۷۹	 نقش‌های مورد انتظار از مردان در خانواده
۷۹	 (اول) نقش سرپرستی و مدیریت ابزاری و ساختاری خانواده
۸۰	 بررسی ادله نقش مدیریتی خانواده
۸۰	 (الف) مستند قرآنی
۸۳	 (ب) مستندات روایی و حدیثی
۸۷	 (ج) مستندات عقلی و نظری
۸۸	 گونه‌های مختلف در سرپرستی خانواده
۹۱	 ضوابط و شرایط مدیریت مرد بر خانواده
۹۱	 (الف) عقل و تدبیر
۹۲	 (ب) بلوغ و پختگی
۹۳	 (ج) بی‌سفاhtی (لزوم رشد عقلی)
۹۳	 (د) صلاحیت و شایستگی اخلاقی
۹۴	 دوم) نقش پدری
۹۶	 سوم) نقش ولایتی
۹۶	 برخی نمودهای نقش ولایتی پدر
۹۶	 ۱. ولایت بر اموال فرزند صغیر
۹۷	 ۲. ولایت بر ازدواج دختر و پسر
۹۷	 — ولایت پدر و جد پدری بر دختر و پسر صغیر (نابالغ)

۹۸	— ولایت پدر و جد پدری بر دختر بالغ غیره رشیده
۹۸	— ولایت پدر و جد پدری بر دختر رشیده
۹۸	مفهوم رشیده
۹۹	اقوال علما درباره ولایت بر دختر باکره رشیده
۱۰۱	اقوال علما در دختر رشیده ثبیه
۱۰۲	۳. حق حضانت و تأدیپ فرزندان
۱۰۲	۴. نقش معیشتی و نان‌آوری
۱۰۵	اهمیت و پیامدهای کار و تلاش
۱۰۸	پیامدهای بیکاری
۱۰۹	رویکرد اسلام به اشتغال زنان
۱۱۲	تدابیر خردورزانه و فرهنگی معصومان (ع) درباره زنان
۱۱۵	چالش‌های اشتغال هنجارگریز در زنان
۱۱۶	راهبردهای اخلاقی — روان‌شناختی در مصونیت‌بخشی زنان از آسیب‌های احتمالی اشتغال
۱۱۶	الف) ملاحظه هم‌ترازی بین نوع اشتغال و ظرفیت‌های بانوان
۱۱۷	ب) بهینه‌سازی فضای اشتغال زنان
۱۱۸	ج) ایجاد هم‌ترازی بین نقش‌های خانوادگی و اشتغال

فصل چهارم: نقش‌های مورد انتظار و هم‌تراز با زنان در خانواده

۱۲۱	مقدمه
۱۲۲	نقش‌های مهم و اساسی زنان در خانواده
۱۲۳	اول) نقش همسررداری
۱۲۵	مصادیق و نمودهای اساسی نقش همسررداری
۱۲۵	الف) تمکین از شوهر
۱۲۶	ب) محافظت از عرض و دارایی شوهر
۱۲۷	ج) پشتیبانی مادی و روان‌شناختی شوهر
۱۳۰	دوم) نقش خانه‌داری
۱۳۱	خانه‌داری در سیره معصومین (ع)
۱۳۲	سوم) نقش مادری و مراقبتی
۱۳۴	گستره نقش مادری در چشم‌انداز اسلامی
۱۳۵	منزلت نقش مادری در چشم‌انداز اسلامی
۱۳۷	منزلت فرزندآوری و فرزندپروری
۱۳۹	پیامدهای فرزندآوری و فرزندپروری
۱۳۹	۱. فرزند عامل سرور و شادمانی
۱۴۲	۲. فرزند عامل رضایت‌مندی و کارآمدی خانواده
۱۴۴	۳. زمینه‌ساز رشد استعدادها و بهبود معیشت

۱۴۶	۴. فرزند زمینه‌ساز تقویت پیوند اجتماعی.....
۱۴۶	۵. فرزند زمینه‌ساز دریافت پاداش اخروی.....
۱۴۹	اهمیت شیردهی و تأثیر آن در سلامتی فرزند.....
۱۵۱	پیامدهای بهداشتی و زیستی شیر مادر.....
۱۵۱	۱. کامل‌ترین غذا برای کودک.....
۱۵۲	۲. سبب ایمنی‌بخشی به فرزند.....
۱۵۴	۳. موجب بهبود رشد عصبی و زیستی.....
۱۵۴	پیامدهای روان‌شناختی شیر مادر.....
۱۵۴	۱. بسترسازی برای روابط عاطفی.....
۱۵۵	۲. زمینه‌ساز تحقق دلبستگی ایمن در کودکان.....
۱۵۶	چهارم) نقش نهاده‌سازی عفت و پاکدامنی در فرزندان.....
۱۵۶	مفهوم‌شناسی حیا و عفت.....
۱۵۷	ارزش‌شناسی عفت و پاکدامنی.....
۱۵۹	پیامدهای مهم عفت و پاکدامنی.....
۱۵۹	نقش ممتاز مادران در نهاده‌سازی حیا و عفاف.....
۱۶۱	هم‌ترازی نقش‌های زنان با ظرفیت‌ها و استعدادهای آنان.....
۱۶۲	مستندات برتری زنان در برخی ویژگی‌ها.....
۱۶۲	۱. دلایل روایی و قرآنی.....
۱۶۳	۲. دلایل تحلیلی و تفسیری.....
۱۶۳	۳. دلایل روان‌شناختی و پژوهشی.....

فصل پنجم: نقش‌های مشترک و مورد انتظار از زنان و مردان در خانواده

۱۶۷	نقش آموزشی و تربیتی.....
۱۶۹	فرزندپروری در چشم‌انداز دینی.....
۱۷۰	والدین و لزوم اتخاذ سبک فرزندپروری بهنجار.....
۱۷۲	شاخص‌ترین نمودهای آموزش و تربیت.....
۱۷۲	الف) تربیت دینی.....
۱۷۳	ب) آشناسازی با معارف دینی.....
۱۷۴	ج) آشناسازی با ابزارهای جنگ نرم.....
۱۷۵	د) آشناسازی با ادب و نزاکت اجتماعی.....
۱۷۷	ه) تربیت اجتماعی.....
۱۸۰	و) تربیت بهداشتی و تغذیه‌ای.....
۱۸۰	مهم‌ترین نکات تربیتی و بهداشتی در غذا خوردن.....
۱۸۰	۱. نخست ذکر خدا و سپس تناول غذا.....
۱۸۱	۲. شستشوی دست و دهان پیش و پس از طعام.....

۳. تناول اندکی نمک پیش از طعام.....	۱۸۱
۴. با آرامش غذا خوردن.....	۱۸۱
۵. اعتدال در کمیت طعام و پرهیز از زیاده‌خوری.....	۱۸۱
پیامدهای زیاده‌خوری	۱۸۲
۶. ننوشیدن آب در بین غذا.....	۱۸۴
۷. خوردن میوه‌های تازه	۱۸۴
۸. پرهیز از غذای داغ و دمیدن در غذا.....	۱۸۴
سنت‌های نبوی در غذا خوردن	۱۸۵
دوم) نقش اخلاقی و معاشرتی.....	۱۸۶
مفهوم‌شناسی اخلاق	۱۸۸
ابعاد سه‌گانه اخلاق	۱۸۹
پیامدهای التزام همسران به اخلاق	۱۸۹
دلایل نقش‌آفرینی والدین و اثر آن در فرزندان	۱۹۰
مراحل مختلف شرطی‌سازی و الگوگیری	۱۹۲
گستره اخلاق در روابط همسران.....	۱۹۴
الف) احترام و تکریم.....	۱۹۴
نمودها و مصداق‌های تکریم و احترام	۱۹۶
۱. سلام کردن به یکدیگر.....	۱۹۷
۲. رعایت ادب در برخورد با همسر.....	۱۹۸
۳. استقبال صمیمی از شوهر و مشایعت او.....	۱۹۹
۴. قدردانی و سپاسگزاری از همسر.....	۱۹۹
ب) پرهیز از همسرآزاری.....	۲۰۱
ج) تلاش برای جلب رضایت همسر.....	۲۰۲
د) صیانت از آبرو و اموال شوهر	۲۰۳
ه) مشارکت با همسر در اداره خانواده.....	۲۰۳
و) پرهیز از قهر و ترشرویی.....	۲۰۵
ز) هدیه دادن به همسر	۲۰۶
ح) صمیمیت و خوش‌زبانی با اهل خانواده	۲۰۷
ط) صبوری، سعه صدر و وفای به عهد.....	۲۰۷
ی) راستگویی و صداقت.....	۲۰۸
ک) مثبت‌اندیشی و مثبت‌نگری.....	۲۰۹
ل) مدارا با همسر	۲۰۹
پیامدهای تربیتی و روان‌شناختی مدارا.....	۲۱۲
ضوابط و مصادیق مدارا در زندگی	۲۱۲
سوم) نقش دینی و معنوی.....	۲۱۴

۲۱۴	 اهمیت و مفهوم‌شناسی عبادت و معنویت
۲۱۶	 نقش دین و معنویت در گستره زندگی
۲۱۸	 پیامدهای دین و معنویت در خانواده
۲۱۸	 الف) افزایش رضایت‌مندی و پایداری در خانواده
۲۲۰	 ب) افزایش سلامت روانی اعضای خانواده
۲۲۰	 ج) افزایش مهارت اجتماعی و تقویت خودمهارى
۲۲۱	 د) کاهش آسیب‌های خانوادگی
۲۲۲	 پیامدهای التزام عبادی و معنوی والدین بر فرزندان
۲۲۳	 الف) تأثیر اعمال ظاهری در درون
۲۲۴	 ب) شکل‌گیری تدریجی شاکله و شخصیت
۲۲۴	 ج) مداومت و محافظت بر عمل
۲۲۵	 د) الگوگیری و اسوه‌پروری
۲۲۶	 چهارم) نقش جنسی
۲۲۸	 اهمیت و جایگاه مسائل جنسی در خانواده
۲۳۰	 پیامدهای مسائل جنسی در خانواده
۲۳۰	 الف) عامل استحکام خانواده
۲۳۱	 ب) تأمین‌کننده نیازهای عاطفی
۲۳۲	 ج) ایجاد سلامتی جسمانی
۲۳۲	 د) موجب شادی و نشاط
۲۳۳	 هـ) سبب عزت نفس
۲۳۳	 پنجم) نقش عاطفی
۲۳۳	 سهم بیشتر زنان در نقش عاطفی
۲۳۶	 ممتاز بودن زنان در مؤلفه عواطف
۲۳۷	 مهارت‌های مهار عواطف منفی (خشم)
۲۳۸	 الف) آشناسازی زوجین با عوارض و پیامدهای خشم
۲۳۹	 ب) کمک به شناخت علل، موقعیت‌ها و علائم خشونت
۲۳۹	 ج) آشنایی با شیوه‌های رفتاری مهار خشم
۲۴۰	 مؤلفه‌های اساسی و مبنایی ناظر به خانواده در گزاره‌های اسلامی
۲۴۰	 الف) توجه به اهداف خلقت در قوانین خانواده
۲۴۱	 ب) توجه به تفاوت‌های روانی زن و مرد در واگذاری نقش‌ها
۲۴۲	 ج) توجه جدی به عنصر عواطف
۲۴۲	 د) توجه جدی به عنصر معنویت
۲۴۳	 هـ) بسترسازی بر مودت، محبت و اخلاق
۲۴۴	 و) نفی هر نوع خشونت در خانواده

منابع و مأخذ..... ۲۴۵

نمایه‌ها

نمایه آیات..... ۲۷۳

نمایه روایات..... ۲۷۶

نمایه اصطلاحات..... ۲۸۸

پیشگفتار

دو مقوله جنسیت و نقش‌های جنسیتی، سبب قشربندی‌های جنسیتی در جامعه می‌شود و افراد را به دو گروه زنان و مردان تقسیم و برای هر گروه نقش‌های هم‌ترازی را ترسیم می‌کند. هر جامعه‌ای با اغراق‌آمیز کردن جنبه‌های واقعی و خیالی تفاوت‌های زیستی و روان‌شناختی زن و مرد، نگرش‌ها، کُنش‌ها و نقش‌های دو سویه‌ای را در رابطه با دو مجموعه زنان و مردان طبقه‌بندی و ترسیم می‌کند. شاخص‌ترین و فراگیرترین نهادی که در میان همه ملل و فرهنگ‌ها وجود دارد و تفکیک نقش‌های جنسیتی در آنها تبلور روشن و سازنده‌ای دارد، نهاد خانواده است. در این نهاد پُرگستره، افزون بر اینکه از زن و مرد انتظار می‌رود تا به نقش‌های هم‌تراز و متجانس با ظرفیت‌های زیستی و روان‌شناختی بپردازند، هم‌نوایی زنان و مردان را با نقش‌های مورد انتظار تشویق و ناهم‌نوایی آنان را با نقش‌های مورد انتظار سرزنش می‌کند. اگرچه نقش‌های جنسیتی در همه ملل و فرهنگ‌های کهن و نو، در سطوحی تقریباً مشترک بوده، ولی تمایزهای زیادی نیز در گستره تاریخ و تحولات نهاد خانواده وجود داشته است. در دوران حیات انسان، زنان و مردان هماهنگ با تحولات اجتماعی و فرهنگی به تحول در نقش‌ها دامن زده، نقش‌هایی با ثبات و فراگیر و نیز فراملیتی و فرافرهنگی ایجاد کرده‌اند.

کارآمدی و پویایی هر جامعه و خانواده‌ای صرف نظر از ملیت، مذهب و فرهنگ به شایسته‌سالاری، هم‌افزایی، توافق و همگرایی در آحاد انسانی و هم‌ترازی میان استعداد افراد و نقش‌های واگذار شده متکی است. در خانواده‌های بهنجار و سالم، نقش‌ها روشن بوده و به شیوه‌ای مناسب تخصیص داده شده‌اند. اعضا بر آنها توافق متقابل دارند و ضمن داشتن انسجام و یکپارچگی با یکدیگر، عملاً در حال اجرای آن هستند. کارشناسان خانواده وجود

سلسله مراتب روشن و صریح درون خانوادگی را از مسائل ضروری در کارآیی خانواده در نظر می گیرند. معیار سلامتی و بهنجاری خانواده این است که هرکس در جایگاه و نقش متناسب و همسنگ خود، به ایفای صحیح نقش های مورد انتظار بپردازد و چنانچه نقش، و مسئولیت و جایگاه اعضای خانواده، مبهم و یا متزلزل باشد و نیز التزام عملی به ایفای نقش های هنجاری وجود نداشته باشد، آن خانواده نمی تواند به اهداف و کارکردهای مورد انتظار دست یابد.

در الگوی مبتنی بر گزاره های اسلامی در رابطه با نقش های جنسیتی زن و مرد و به ویژه، نقش های زن و مرد در نظام خانواده به مؤلفه های مختلف توجه شده و انتظارات همگون و هم تراز با ظرفیت های زیستی و روان شناختی آنان و همگون با شکل گیری نظام احسن اجتماعی و خانوادگی ترسیم شده است.

با بررسی و ژرف اندیشی در گزاره های اسلامی می توان نقش های مورد انتظار از زن و مرد را در نظام خانواده انتزاع و استخراج کرد. در آیات مختلفی از قرآن کریم به مصالح و حقوق زنان و مردان اشاره می شود که بیانگر جایگاه زن و مرد و به ویژه، جایگاه و حدود زنان در تعالیم اسلام است. در قرآن کریم با عنایت به نقش و جایگاه زن در ایجاد آرامش و محبت در نظام خانواده، به جایگاه ارزشی، معنوی و اخلاقی زن و مرد پرداخته است. در گزاره های اسلامی با توزیع متوازن ساختار قدرت و مدیریت خانواده، به تعامل نیکوی همسران (حُسن معاشرت) و مهرورزی به عنوان شاه کلید کارآمدی خانواده به گونه ای منطقی و بهنجار توجه شده است؛ همچنین در اسلام با در نظر گرفتن استعداد های متفاوت زن و مرد، از هر کدام وظایف و مسئولیتی هم تراز و همگون با صفات زیستی و روان شناختی و همگون با موقعیت اجتماعی آنان مورد انتظار است.

امروزه به دلیل تحولات اساسی در بنیان های اجتماعی و خانوادگی، نیازمند شیوه و سبکی از مدیریت و کُنش های طرفینی (از جانب زن و مرد) در خانواده هستیم که از یک سو مبتنی بر گزاره های و حیانی باشد و از سوی دیگر بتواند در برابر با چالش های پیش رو، مصونیت بخشی خانواده را در مقیاس دیگر الگوها و شیوه های مدیریت، به گونه ای مطلوب تر و با اطمینان بیشتری ضمانت کند؛ از این رو جای خالی کتابی با عنوان «نقش زن و مرد در نظام خانواده با رویکرد اسلامی»، کاملاً ملموس است و این پژوهشگر را بر آن داشت با تلاشی وافر و در حد بضاعت علمی، کتابی را در تراز کتاب کمک درسی و منبع پشتیبان برای دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد در رشته مطالعات زنان، علوم تربیتی، روان شناسی و سایر رشته های مربوطه

برای مراکز آموزشی و پژوهشی و حوزه علمیه خواهران و برادران، مشاوران تألیف کند. پژوهش حاضر در پی تألیف کتاب «روان‌شناسی زن و مرد» اثر آقایان علی احمد پناهی و مسعود جان بزرگی که متن درسی برای دانشجویان روان‌شناسی، علوم تربیتی، مشاوران و فضلاء حوزه علمیه بود، در برنامه نگارش و تألیف قرار گرفت. آشنایی دانشجویان با نقش‌های زن و مرد در نظام خانواده با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی و با تحلیل روان‌شناختی، یکی از اهداف اساسی نگارش این کتاب است. مؤلف این کتاب می‌کوشد به منزلت، اهداف و فرایند شکل‌گیری خانواده با بهره‌گیری از گزاره‌های دینی و با تحلیل روان‌شناختی بپردازد؛ همچنین، تبیین نقش‌های مورد انتظار از زن و مرد به‌عنوان ارکان اساسی خانواده و با تأکید بر گزاره‌های دینی، از دیگر اهداف تدوین این کتاب است. مؤلف می‌کوشد به تحلیل هم‌ترازی نقش‌های مورد انتظار از زن و مرد با ظرفیت‌های زیستی و روان‌شناختی آنان توجه و به چرایی تشویق گزاره‌های اسلامی به ایفای مسئولیت‌هایی از سوی زنان یا مردان پرداخته شود.

درنهایت، پس از سپاس و ستایش به درگاه خداوند متعال، خالصانه‌ترین درودهای خود را تقدیم می‌کنم به همه پیامبران الهی، به‌ویژه بزرگ‌ترین مربی جهان بشریت، رسول اکرم ﷺ که در راه هدایت و تربیت انسان‌ها از هیچ تلاشی دریغ نکردند. همچنین صمیمانه‌ترین درودهایم را به محضر نورانی جانشینان آن حضرت، ائمه معصومین (علیهم‌السلام) به‌ویژه حضرت مهدی موعود (عج) تقدیم می‌کنم. از درگاه الهی برای همه دانشمندان و اندیشمندان مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) و برای همه اساتید و دانشجویان حوزوی و دانشگاهی توفیقات روزافزون و برای گذشتگان به‌ویژه والدینم، رحمت، مغفرت و علو درجات را مسئلت می‌نمایم.

بر خود لازم می‌دانم مراتب تقدیر و تشکر خود را از هم‌افزایی و همراهی همه کسانی که در به ثمر رسیدن این مجموعه ما را یاری کرده‌اند، به‌ویژه از استاد عالیقدر آیت‌الله سیدمحمد غروی‌راد که ناظر علمی این کتاب بودند و از آقایان حجت‌الاسلام دکتر حسین بستان و دکتر محمدعلی مظاهری که ارزیابی آن را به عهده داشتند و همچنین از نیروهای اجرایی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که در چاپ و انتشار این کتاب نقش داشتند، تشکر و قدردانی کنم.

علی احمد پناهی

استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

مصادف با ایام سوگواری سالار شهیدان حضرت امام حسین (علیه‌السلام)

فصل اول

مفاهیم و کلیات

مقدمه

زنان و مردان دو عنصر اساسی در نظام خانواده و اجتماع هستند. هریک از آنان نیمی از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. پرداختن به نقش هریک از آنان در فرایند رشد و تحولات خانواده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در بسیاری از دوره‌های تاریخی زنان و مردان به دلیل شرایط طبیعی و اجتماعی به ایفای نقش‌های گوناگونی می‌پرداختند. در برخی از دوره‌های تاریخی حقوق زنان رعایت نمی‌شد و به آنان جفا می‌شده است. در تعالیم و گزاره‌های اسلامی، افزون بر اینکه زنان و مردان را دارای ارزش و منزلت برابر می‌داند، برای هریک از آنان نقش‌ها و وظایف مشخصی را تعریف کرده است. در این پژوهش، تلاش شده است که از چشم‌انداز اسلامی به نقش‌های مورد انتظار و هم‌تراز زنان و مردان پرداخته شود. در هر پژوهش علمی، برای ترسیم چشم‌انداز روشن و تبیین اهداف، ضرورت است که در گام نخست به تعریف مفاهیم و کلیات پژوهش پرداخته شود تا خوانندگان با اهداف و سؤال‌های پژوهش آشنا شده، انتظاراتشان با اهداف پژوهش هم‌تراز گردد. در این فصل تلاش خواهیم کرد تا به بیان مسئله، تعریف مفاهیم، اهداف و سؤالات پژوهش و... بپردازیم و در فصول بعدی، نخست به فرایند شکل‌گیری خانواده و سپس از دیدگاه اسلامی به تبیین نقش‌های زنان و مردان در خانواده بپردازیم.

بیان مسئله

در هر نهاد و سازمان، هر فردی برای خود جایگاه و نقش ویژه‌ای دارد که نشانه قدرت و تأثیر او بر دیگران است. در جوامع انسانی، سازمانی که همه افراد آن در یک رتبه باشند یا نقش واحدی

داشته باشند، مشاهده نمی‌شود. تقسیم کار بین اعضای سازمان، رعایت سلسله‌مراتب در میان اعضا، وجود یک‌سری مقررات عمومی حاکم بر عملکرد و انتخاب اعضا بر مبنای ویژگی‌های فنی و رعایت شایسته‌سالاری در سازمان از اموری ضروری در هر نهاد و سازمان است (اسکات ریچارد،^۱ ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۸۳). در خانواده نیز به‌عنوان نهاد اجتماعی کوچک، تقسیم وظایف و نقش‌ها ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. یکی از بارزترین ویژگی‌های خانواده‌های سالم و بهنجار، مشخص و روشن بودن نقش‌های افراد و تخصیص نقش‌ها به شیوه‌ای مناسب است. در این خانواده‌ها، اعضا بر نقش‌های خود توافق متقابل دارند و ضمن داشتن انسجام و یکپارچگی با یکدیگر، عملاً در حال اجرای آن هستند (مینوچین، ۱۹۸۱). نقش‌ها در درون خانواده براساس جنسیت، سن، فرهنگ و نسبت تعیین می‌شوند. خانواده‌های سالم در تخصیص برخی نقش‌ها انعطاف‌پذیری نیز دارند.

در تعالیم اسلامی نیز همانند سایر ملل، ادیان و فرهنگ‌ها، ضوابط، اصول، دستورالعمل‌ها و انتظاراتی در راستای شکل‌گیری، مدیریت، تقسیم نقش‌ها، موفقیت خانواده و استحکام آن وجود دارد. از تتبع و ژرف‌اندیشی در گزاره‌های اسلامی می‌توان به فرایند شکل‌گیری، سبک مدیریت، نقش‌های اختصاصی و مشترک زن و مرد در خانواده آگاه شد. با مطالعه گزاره‌های دینی و سیره معصومین (علیهم‌السلام) می‌توان سبک پسندیده و مورد انتظار خانواده و تقسیم نقش‌های زن و مرد را استخراج کرد. پژوهش حاضر در پی آن است که افزون بر معرفی فرایند شکل‌گیری و اهمیت خانواده از چشم‌انداز اسلامی، به تبیین و معرفی نقش‌های مورد انتظار و هم‌تراز با ویژگی‌های زیستی و روان‌شناختی زن و مرد در نظام خانواده بپردازد. همچنین در این پژوهش تلاش خواهد شد با مستندات قرآنی و روایی به تحلیل و استنباط همخوانی نقش‌های مورد انتظار از زن و مرد با شکل‌گیری نظام احسن خانوادگی و اجتماعی و هم‌سو با پایداری و بالندگی مناسب‌تر خانواده پرداخته شود.

هدف پژوهش

در هر پژوهش اهدافی وجود دارد و پژوهش در راستای تحقق آن اهداف انجام می‌گیرد. این پژوهش با هدف بیان جایگاه زن و مرد در خانواده، مباحث و مسائل زیر را پیگیری خواهد کرد:

1. Scott, W. Richard

- الف) تبیین اجمالی اهمیت و فرایند تشکیل خانواده؛
ب) بررسی جایگاه و نقش مرد در نظام خانواده از دیدگاه اسلام؛
ج) بررسی و معرفی جایگاه و نقش زن در نظام خانواده از دیدگاه اسلام؛
د) تحلیل روان‌شناختی و تربیتی جایگاه زن و مرد در نظام خانواده و اذعان به هم‌ترازی بین ظرفیت‌های زن و مرد و نقش‌های مورد انتظار از آنان.

پرسش‌های پژوهش

- در پژوهش پیش‌رو درصدد هستیم به پرسش‌های زیر پاسخ دهیم:
۱. منزلت و فرایند شکل‌گیری خانواده با روی‌آورد اسلامی چگونه است؟
 ۲. نقش و جایگاه مرد در نظام خانواده از چشم‌انداز اسلامی چیست؟
 ۳. نقش و جایگاه زن در نظام خانواده از چشم‌انداز اسلامی کدام است؟
 ۴. نقش‌های اختصاصی زن و مرد و نقش‌های مشترک آنان در نظام خانواده چیست؟
 ۵. هم‌ترازی بین ظرفیت‌های زن و مرد با نقش‌های آنان چه پیامدهایی دارد؟

مفاهیم اساسی

الف) خانواده

صاحب‌نظران تعریف‌های بی‌شماری برای خانواده^۱ ارائه کرده‌اند. به‌طور معمول، هر تعریفی به جنبه خاصی از خانواده توجه داشته است. در یک تعریف، خانواده را گروهی صمیمی و خانگی مرکب از اشخاصی می‌دانند که با پیوندهای خونی، روابط جنسی و یا پیوندهای حقوقی با هم در ارتباطند (مارشال، ۱۳۸۸، ص ۳۹۵-۳۹۷). برگس و لاک، خانواده را گروهی متشکل از افرادی می‌دانند که از راه پیوند زناشویی، هم‌خونی یا پذیرش با یکدیگر به‌عنوان شوهر، زن، مادر، پدر، برادر، خواهر و فرزند در ارتباط متقابلند و فرهنگ مشترکی پدید آورند و در واحد خاصی زندگی می‌کنند (ساروخانی، ۱۳۷۹، ص ۲۵۵). بوردیو بر این باور است که خانواده مجموعه‌ای از افراد خویشاوند است که از راه ازدواج، نسب یا فرزندخواندگی به یکدیگر متصلند و زیر یک سقف زندگی می‌کنند؛ یعنی خانواده بر دو اصل خویشی و همزیستی متکی

1. Family

است (بورديو، ۱۳۸۰، ص ۱۸۰). مرداک، خانواده را یک گروه اجتماعی می‌داند که اعضای آن به وسیله دودمان، ازدواج یا فرزندخواندگی با یکدیگر پیوند برقرار می‌کنند و نیز کسانی که در زندگی با هم از مشارکت در تأمین درآمد، اقتصاد زندگی و نگهداری از فرزندان برخوردار هستند (منادی، ۱۳۸۵، ص ۱۳).

خانواده نهادی متشکل از افرادی است که با عادات، نیازها و خواسته‌های متفاوت با یکدیگر زندگی می‌کنند و ادراک فردی و تحول شخصی - خانوادگی آنان تحت تأثیر بازخوردها و تعامل‌هایشان است (سوينک و گاريپ،^۱ ۲۰۱۰). در چشم‌انداز گزاره‌های اسلامی و جامعه دینی می‌توان خانواده را کوچک‌ترین، ساده‌ترین و عمومی‌ترین واحد اجتماعی دانست که براساس ازدواج قانونی و شرعی یک مرد و دست‌کم یک زن تشکیل می‌شود و با تولد فرزندان توسعه می‌یابد.

کوتاه آنکه با توجه به تعاریف مختلف از خانواده و با توجه به نگاه اسلام به آن، می‌توان خانواده را از پدیده‌ترین گروه‌های صمیمی دانست که از راه پیوند خونی یا زناشویی قانونی و شرعی تشکیل شده و بینشان روابط عاطفی و جنسی نظام‌مند حاکم است؛ همچنین، این افراد دارای نقش‌ها و مسئولیت‌های مشخص بوده، اهدافی را دنبال می‌کنند.^۲

ب) نقش

نقش^۳ از واژه‌هایی است که در حوزه‌های گوناگون از جمله بازیگری، جامعه‌شناسی، روابط میان‌فردی و روان‌شناسی اجتماعی کاربرد دارد. درباره مفهوم و معنای نقش، تعاریف زیادی بیان شده که هرکدام با اهداف و مبانی فکری و گرایش خاصی بوده است.

برای هر فردی در موقعیت و جایگاهی که قرار دارد، مجموعه‌ای از رفتارها مورد انتظار است و از او خواسته می‌شود، این مجموعه را نقش می‌گویند (جانانان،^۴ ۱۳۷۸، ص ۱۰۴). منزلت، به

1. Sevinc & Garip

۲. در منابع دینی از خانواده با تعبیری، مانند: اهل (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۹، ص ۱۲۹، ۱۳۲، ۱۶۹ و نهج‌البلاغه خطبه ۲۳، ۲۶، ۹۷)، آل (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۲۳ و ۲۱۷ و ج ۲، ص ۶ و ۱۰) و عشیره (سوره شعراء آیه ۲۱۴ و ابن‌بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۶۸ و ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۳۲۵ و کلینی، ۱۳۲۹، ج ۵، ص ۶۴۵ و نامه ۹ نهج‌البلاغه) اشاره شده است.

3. Role

4. Jonatha, H.

پایگاه اجتماعی یک فرد در یک گروه و یا به رتبه یک گروه در مقایسه با گروه‌های دیگر گفته می‌شود. نقش به آن رفتاری گویند که دیگران از دارنده یک منزلت معین انتظار دارند (کوئن،^۱ ۱۳۷۰، ص ۵۷). نقش، یعنی رفتار مورد انتظار از فردی که موقعیت معینی را گرفته است (گیدنز،^۲ ۱۳۷۶، ص ۷۹۱). کوتاه اینکه نقش‌ها (به‌ویژه نقش‌های جنسیتی در خانواده) الگوهای تکرارشونده رفتار هستند که اعضای خانواده با آنها کارکرد خانوادگی را به انجام می‌رسانند.

ج) نقش‌های جنسیتی

نقش‌های جنسیتی،^۳ مجموعه‌ای از هنجارهای رفتاری مربوط به زنان و مردان در یک فرهنگ معین هستند که بخشی از هویت اجتماعی فرد را تشکیل می‌دهد. هر جامعه بنا بر جنس زیستی خاص، تعیین می‌کند که چه رفتاری برای یک فرد مناسب است و قواعد و ارزش‌ها نیز آن را تقویت و تأیید می‌کند. نقش‌های جنسیتی مورد انتظار از عوامل تعیین‌کننده در شکل‌گیری رفتارهای مختلف در زن و مرد هستند؛ مثلاً بیشتر قدرت‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی با مردانگی بیشتر پیوند دارد تا زنانگی. بیشتر نقش‌های مراقبتی، تربیتی و عاطفی با زنان پیوند دارد و از آنان انتظار می‌رود^۴ (بالو،^۵ ۲۰۰۸). دیوید و جون^۶ (۲۰۱۱، ص ۱۹۱-۱۹۵) نقش را به معنای تصورات قالبی می‌دانند که در هر فرهنگ و جامعه‌ای از وظایف و کارکردهای زن و مرد دارند. نقش جنسیتی، یعنی انتظارات رفتاری که از زن و مرد در خانواده و اجتماع می‌رود و این انتظارات بیشتر متأثر از هنجارهای فرهنگی، اجتماعی، اعتقادی و... آن جامعه است و هر مرد و زنی به‌عنوان ارکان تشکیل‌دهنده خانواده معمولاً به آنها التزام دارد (اولسون و دیفرین،^۷ ۲۰۰۷، ص ۱۸۸). از نگاه اسلام نیز مراد از نقش‌های جنسیتی (نقش زن و مرد) انتظارات و توقعات بیان شده و کارکردهای تشویق و توصیه شده در گزاره‌های اسلامی از زن و مرد در ساختار خانواده است که گاهی وجوبی (الزامی)، گاهی استحبابی (ترجیحی) و گاهی به صورت تشویقی در آموزه‌های فقهی، حقوقی و اخلاقی اسلام مطرح شده است. منظور از نقش

1. Quinn, B.

2. Giddens, A.

3. gender roles

۴. البته قومیت‌ها، نژادها و فرهنگ‌های گوناگون، در کم و کیف انتظارات از زنان و مردان تفاوت‌هایی دارند.

5. Ballou

6. David, H. & John, D.

7. Olson & DeFrain

زن و مرد در پژوهش حاضر این است که از آنان به عنوان ارکان اصلی خانواده، چه انتظارات و توقعاتی در گزاره‌های دینی و آموزه‌های اسلامی (به‌ویژه در گزاره‌های اخلاقی) وجود دارد.^۱

روش پژوهش

بنابر تقسیم‌بندی تحقیقات علمی براساس هدف، این پژوهش در ردیف تحقیقات بنیادی-نظری، تحلیلی و کاربردی قرار می‌گیرد. همچنین از روش توصیفی-تحلیلی و اجتهادی نیز بهره برده است؛ یعنی پس از جمع‌آوری و دسته‌بندی مباحث و توصیف آنها به تحلیل، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از هرکدام پرداخته می‌شود. در پژوهش‌های بنیادی-نظری اطلاعات و مواد اولیه تحقیق در روش کتابخانه‌ای گردآوری می‌شود و با روش‌های گوناگون استدلال، سپس تجزیه و تحلیل کیفی و نتیجه‌گیری می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱). از آنجا که این پژوهش بیشتر مبتنی بر آموزه‌های اسلامی است، در گام نخست به بررسی و تبیین گزاره‌های دینی درباره نقش‌های زن و مرد در خانواده می‌پردازد و در گام بعدی نیز به برخی از تحلیل‌های روان‌شناختی و تربیتی آن توجه می‌شود. به عبارت دیگر از روش تحلیلی، استنباطی، اجتهادی و تحلیل روان‌شناختی با هم بهره گرفته می‌شود.

نگاهی به جایگاه زن و مرد از چشم‌اندازهای گوناگون

زن و مرد از نظر جایگاه حقوقی، اخلاقی و ارزشی، سیر تاریخی پرفراز و نشیبی را گذرانده‌اند. به‌طور کلی، نگاه به زن در عصر قدیم، تفاوت آشکاری از نظر حقوقی و ارزشی با دوره‌های بعدی، به‌ویژه پس از ظهور اسلام داشته است. در ادامه بحث نگاهی اجمالی به جایگاه و منزلت ارزشی، حقوقی و اجتماعی زن و مرد در گستره تاریخ و از دیدگاه مکاتب آسمانی و در تمدن‌های بزرگ خواهیم داشت.

۱. لازم به یادآوری است که زن و مرد به‌عنوان ارکان اصلی خانواده باید تمام تلاش خود را در راستای پایداری، رشد و موفقیت خانواده داشته باشند. به درستی اقتضای هر دوره و عصری، انتظارات هم‌تراز و متناسب از زن و مرد را در نظام خانواده طلب می‌کند. آنچه مهم است اینکه در هر برهه‌ای از شرایط زمانی و موقعیت اجتماعی، باید به هم‌ترازی و هم‌سنجی وظایف و نقش‌های زن و مرد با ظرفیت‌ها، استعدادها و جایگاه آنان در نظام خانواده توجه داشت و مصالح کلان و بلندمدت خانواده را نیز در ابعاد معنوی، اخلاقی، اخروی و مادی ملاحظه کرد.

الف) جایگاه زن و مرد در ملل مختلف

زن و مرد در گستره تاریخ موقعیت پُرفراز و نشیبی را به لحاظ ارزشی و حقوقی سپری کرده‌اند. براساس گزارش‌ها، در دوره‌هایی از تاریخ، زنان و مادران نقش تعیین‌کننده‌ای در جوامع انسانی و خانواده داشته‌اند؛ چنانچه در اساطیر، نقش آنان اساس و مبنا و به لحاظ زمانی مقدم بر دیگر موجودات دانسته شده است. در فلات ایران، اندیشه خدامادری و ایزدبانویی در هزاره‌های پیش از میلاد رواج داشته است (ر.ک: الیاده، ۱۳۸۵، ص ۲۵۴). نقش و جایگاه تعیین‌کننده زن، به فرض درستی اسناد تاریخی آن، در عهد باستان به افول گرایید و زنان به موقعیت نازلی در زندگی خانوادگی و اجتماعی دست یافتند. زن به شهادت تاریخ، بدترین و کم‌بهاترین دوران حیات اجتماعی خود را در دوره‌های پیش از اسلام و به‌ویژه در قرون وسطی گذرانده است. زنان بنا به روایت تاریخ و اسناد و نوشته‌های کهن، در بیشتر جوامع از حقوق انسانی همچون، حق مالکیت، حق انتخاب همسر، حق تحصیل و حق ارث و... محروم بوده‌اند. در درخشان‌ترین دوره حیات اجتماعی زن در ایران پیش از اسلام (یعنی عصر ساسانی)، زن کاملاً از مرد فرمانبرداری می‌کرد و شخصیتی حقوقی نداشت (نفیسی، ۱۳۴۵). در ایران باستان، ازدواج نوعی معامله به شمار می‌آمد و زن جزء اموالی بود که در معرض خرید و فروش قرار می‌گرفت (دورانت، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۱). در سروده‌های قدیمی و مذهبی ایرانیان درباره پستی و حقارت زن آمده است: «پدران از خدا نمی‌خواستند که دختری به ایشان روزی کند و دختران را از نعمت‌های الهی نمی‌دانستند» (همان، ص ۵۵۱). زن در ایران باستان، نه تنها از نظر ارزش اجتماعی و خانوادگی نازل‌تر از مرد بود، بلکه به لحاظ انسانی و ارزشی نیز پست‌تر دیده می‌شد؛ به طوری که زن دشتان (حائض) را ذاتاً نجس می‌دانستند و حتی روح، نگاه و نفس زن حائض از این امر مستثنی نبود (حکیم‌پور، ۱۳۸۴، ص ۷۵-۷۶).

در امپراطوری روم نیز همانند امپراطوری ایران، زن شخصیت و حقوق مدنی نداشت و کمترین توجهی به نیازها و ویژگی‌های روان‌شناختی او نمی‌شد. در روم قدیم، اعتقاد بر این بود که زن موجودی بی‌روح است و به همین سبب هرگز از زندگی آخرت بهره‌ای ندارد، پس زن نجس می‌باشد و نباید گوشت بخورد و جز خنده کاری بکند. رومیان تعاملی بسیار تحقیرآمیز با زنان داشتند (در این نگاه تحقیرآمیز تفاوتی بین زنان خانواده‌های اشرافی و خانواده‌های سطح پایین نبود) (شوقی، ۱۳۵۵)، زیرا آنان به این ضرب‌المثل رومی باور داشتند که می‌گفت: «زن را نمی‌توان انسان نامید» (کمالی، بی‌تا، ص ۱۵).

در نزد یونانی‌ها، زن در حد کالا تنزل یافته بود و جنس زن در بازار عام، همچون کالایی خرید و فروش می‌شد. آنان وجود زن را ماده‌ای نجس (ناپاک) می‌دانستند، زیرا وجود او را شیطانی می‌پنداشتند (شوقی، ۱۳۵۵، ص ۴۴۳). یونانیان عقیده داشتند که نیروی توالد از مرد است و زن جز پرستاری و حمل فرزند، وظیفه‌ای ندارد و برای همین باید در خانه بماند. مردان اسپارتی وقتی همسرشان پسر نمی‌آورد، او را می‌کشتند و گاهی برای اصلاح نسلشان، زنان خود را در اختیار مردان نیرومند قرار می‌دادند. گاهی زنان خود را به دوستانشان هبه می‌کردند و پیمان زناشویی بی‌ارزش شمرده می‌شد (خامنه‌ای، ۱۳۶۸، ص ۲۳). سقراط وجود زن را بزرگ‌ترین منشأ انحطاط بشر می‌دانست (گری، ۱۳۷۸، ص ۷)، ارسطو بر این باور بود که طبیعت، هر چیزی را تنها برای یک منظور و مقصود می‌آفریند و اگر ضرورت تولیدمثل نبود، هرگز به آفرینش موجودی که ناقص است (یعنی زن)، نیاز پیدا نمی‌شد (آکین، ۱۳۸۳، ص ۱۱۲-۱۱۴). ارسطو به‌طور آشکار بیان کرد که نقش‌های زنانه، نقش‌هایی کم‌ارزش هستند و نقش‌های مردانه دارای ارزشمندی ویژه و برتری هستند (ارسطو، ۱۳۷۸).

همچنین، باور آیین هند قدیم این بود که بیماری، مرگ، جهنم، سم و افعی از زن بهترند (شوقی، ۱۳۵۵، ص ۴۴۲). هندیان باستان، زن را موجودی دوست‌داشتنی به شمار می‌آوردند، ولی براساس افسانه‌ای که زن را آفریده شده بازمانده‌های عالم خلقت می‌دانست، او را موجودی پست می‌انگاشتند (دورانت، بی‌تا، ج ۱، ص ۷۰۵). در چین و در عصر کنفوسیوس،^۱ پدر خانواده می‌توانست زن و فرزندانش را بفروشد و یا آنان را به قتل برساند. چینی‌ها زن را مصدر ناپاکی و مصیبت می‌دانستند و جایگاهی برایش در نظام خانواده قائل نبودند و حتی فرزندان دختر را تحقیر می‌کردند و اعتقادی به کرامت انسانی آنها نداشتند. زن در نگاه چینی‌ها در حد برده‌ای بود که کار کند و شهوترانی مردان را ارضا و تأمین کند (دورانت، بی‌تا، ج ۳، ص ۱۰۶۶). زنان در نزد چینی‌ها از ارث محروم بودند و چینی‌ها تولد دختر را بدیمن (نامبارک) می‌دانستند (دورانت، بی‌تا، ج ۱، ص ۸۵۷).

در جوامع عربی و پیش از ظهور اسلام، زنان منزلت اجتماعی و خانوادگی پایینی داشتند. پروفیسور کینت گریک^۲ درباره اخلاق جنسی اعراب می‌گوید: «پیش از اسلام، پس از آنکه مردهای عرب شکم سیر می‌کردند، به فکر تسکین و تأمین شهوت از هر راهی می‌افتادند و زنا و

1. Confucius

2. Kynt Gryk

بی‌عفتی حتی با زنان شوهردار رایج بود و مذمتی نداشت و به زن مانند کالای جنسی نگریسته می‌شد و نه انسانی با کرامت و منزلت و دارای نقش خانوادگی و اجتماعی» (بی‌تا، ص ۱۰-۱۱). در بلاد دیگر چون بین‌النهرین، روسیه، ژاپن، آفریقا نیز زنان شرایطی بسیار غیراخلاقی و انسانی داشتند و همانند برده با آنان رفتار می‌شد.

ب) جایگاه زن و مرد در ادیان

در مذاهب و ادیان آسمانی و حتی پاره‌ای از مکاتب غیرآسمانی، چنان‌که از مدارک و مستندات تاریخی و اولیه به دست آمده، جایگاه زن و مرد بسیار متفاوت بوده است.

دین زرتشت بر برابری زن و مرد استوار بود (پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۳، ج ۶، ص ۱۷). زنان ایرانی در آن زمان جایگاهی عالی داشتند و مالک خانه و زمین می‌شدند و در امور خانواده نقش اساسی و ممتازی ایفا می‌کردند (دورانت، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۳۳). البته در این آیین زن حائض نجس و اعتقاد بر این بود که هرکس با او تماس پیدا کند، نجس می‌شود و آنان حتی نفس زنان حایض را نیز نجس (ناپاک) می‌دانستند (حکیم‌پور، ۱۳۸۴، ص ۱۰۲).

در آیین یهود، زن از مرتبه دوم انسانی برخوردار بوده، جزء دارایی‌های مرد به شمار می‌رفت (کتاب مقدس، ۱۳۸۰، سفر پیدایش، فصل ۳۱، آیه ۱۴-۱۵)؛ بر این اساس، قدرت پدر در خانواده نامحدود بود و پدر در صورت فقر می‌توانست دختران خود را به‌عنوان کنیز بفروشد و یا بدون رضایت آنان را شوهر دهد (دورانت، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۸۸). بنابر گزارش‌های تاریخی، زنان یهودی حق ارث نداشته و از حقوق مالی محروم بوده‌اند (پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۳، ج ۶، ص ۱۸). تورات زنان را دامی برای فریب مردان معرفی می‌کند و او را موجودی شر می‌داند (کتاب مقدس، ۱۳۸۰، سفر جامعه، فصل هفتم، آیه ۲۶). در نگاه خاخام‌های یهودی، پسر بیمار بهتر از دختر است، اینها در تولد پسر شادمانند و در هنگام تولد دختر، غمگین‌اند؛ دختر به‌مثابه کوله باری از غم و اندوه، خاستگاه بالقوه ننگ و بی‌آبرویی برای پدر، دانسته می‌شود (به نقل از حکیم‌پور، ۱۳۸۴). کتاب اوستا با نگاهی خوش‌بینانه به زن، اعتقاد داشت که زن می‌تواند در انتخاب مشی نیکو در زندگی (گفتار، کردار و پندار نیک) بر مردان سبقت بگیرد (همان، ۱۳۸۴).

نگاه متفاوت انجیل به جنس مؤنث، بلافاصله پس از تولد آغاز می‌شود، مثلاً در انجیل اشاره می‌شود که مدت مراسم غسل مادر از ناپاکی هنگام تولد دختر دو برابر تولد پسر است

(کتاب مقدس، ۱۳۸۰، سفر لویان، فصل ۱۲، آیات ۲-۵). کتاب مقدس به صراحت می‌گوید: «تولد فرزند دختر ضرر و زیان است» (همان، جامعه سلیمان، باب ۲۲، آیه ۳).

زن در اناجیل، تورات و بخش‌هایی از اوستا، نسبتی طولی و نه عرضی با مرد دارد؛ در انجیل آمده که خداوند، مرد را برای زن نیافریده، بلکه زن را برای مرد آفریده است (انجیل، رساله پولس به قرنتیان، باب یازدهم، آیه ۹). مسیحیت، به باور کم‌ارزش بودن زن و نقص استعداد او برای رسیدن به سعادت دامن زده است. پولس در رساله خود می‌گوید: «مرد برای زن آفریده نشده، بلکه زن برای مرد آفریده شده است» (کتاب مقدس، ۱۳۸۰، سفر پیدایش، فصل ۳، آیه ۱۶). توماس آکویناس آشکارا اعتقاد دارد که مرد آغاز و انجام زن است؛ وی کارکرد عقلانی را فعالیتی بسیار شریف‌تر از تولیدمثل می‌داند که وظیفه‌ای مردانه است و مردان در انجام این وظیفه هرگز به زنان نیازمند نیستند (لوید، ۱۳۸۰، ص ۶۶)؛ همچنین، ایشان بر این باور است که زن حیوانی است که نه استوار است و نه ثابت‌قدم (علاسوند، ۱۳۹۱، ص ۳۰).

ربی اپستین،^۱ نگرش کتاب مقدس به ارث بردن را به اختصار این‌گونه بیان می‌کند: بنابر یک سنت پیوسته از زمان تورات و انجیل، اعضای مؤنث خانواده (زنان و دختران) هیچ حقی به عنوان ارث در اموال خانواده ندارند. بر پایه بیشتر اندیشه‌ها و باورهای قدیمی درباره ارث، اعضای مؤنث خانواده، بخشی از اموال هستند و به دور از شخصیت حقوقی یک وارث مثل یک برده به شمار می‌آیند؛ بنابر قوانین تورات، دختران تنها در صورتی که اولاد پسری باقی نمانده باشد، ارث می‌برند (شریف عبدالعظیم، ۱۳۸۹، ص ۵۹).^۲

ج) جایگاه زن و مرد در اسلام

در اندیشه اسلامی و به‌ویژه در قرآن کریم، ضمن توجه به تفاوت‌های طبیعی زن و مرد، زن در مرتبه والایی جای دارد (مطهری، ۱۳۷۷، ج ۱۹، ص ۷۱) و جنسیت را خارج از ذات و ماهیت انسانی می‌داند. براساس آموزه‌های قرآنی، زن و مرد از حقیقت و سرشتی^۳ واحد برخوردارند؛

1. Epstein

۲. لازم به یادآوری است که مطالب نقل‌شده درباره زن و مرد در ادیان مختلف، ممکن است از مطالب تحریف‌شده‌ای باشد که در کتاب‌های مقدس مسیحیان و یهودیان موجود است. نمی‌توان این مطالب را با اطمینان به شریعت و قوانین آسمانی نسبت داد؛ پس در این زمینه باید در جای خود بحث و بررسی شود.

۳. در فرهنگ لغت برای سرشت، معانی گوناگونی چون فطرت، طینت، نهاد، خوی، خلق، طبیعت خمیرمایه و

یعنی گوهر وجودی و انسانی آنان تفاوت ندارد. درباره خلقت زن و مرد و اشتراک آنان در حقیقت و سرشت یگانه، آیات فراوانی وجود دارد که شاید مهم‌ترین و صریح‌ترین آنها آیه‌ای است که می‌فرماید: «ای مردم تقوا پیشه کنید در برابر پروردگاری که شما را از نفس واحدی آفرید و همسرش را نیز از همان نفس و ماهیت خلق کرد و از این دو صنف (آدم و حوا) مردان و زنان فراوانی پدید آورد»^۱ (نساء، ۱). طبرسی که یکی از علمای بزرگ و مفسران قرآن کریم است، می‌گوید: مراد از نفس در این آیه به اجماع مفسران حضرت آدم است (۱۴۰۸، ج ۳، ص ۸). علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۱، سوره نساء می‌فرماید: ظاهر آیه «وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا» این است که همسری از نوع مرد آفرید و افراد انسانی جملگی بازگشت به دو فرد همانند و مشابه دارند. این آیه همانند آیات دیگری^۲ است که به آفرینش زن و مرد می‌پردازند و مرادشان اشتراک زن و مرد در حقیقت انسانی است (طباطبایی، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۳۶).

در آیاتی از قرآن کریم به مصالح و حقوق زنان اشاره کرده است (ر.ک: صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۱۴۵-۱۴۷)، تعدادی از آیات سوره نساء به بحث ارث، تعدد زوجات و حمایت از زنان اختصاص دارد. بخش عمده‌ای از مضامین آیات سوره نور درباره خانواده، استحکام آن و بیان آداب اسلامی مربوط به زن و مرد است. در سوره مجادله و طلاق به مباحثی از جمله طلاق و عده و قوانین زندگی می‌پردازد که همگی گویای جایگاه زن و مرد و به‌ویژه، جایگاه و حدود زنان در تعالیم اسلام است (بدوی، ۱۴۲۳ق، ص ۷۶).

در آیات فراوانی از قرآن کریم با توجه به نقش و جایگاه زن در ایجاد آرامش و امنیت روانی در نظام خانواده^۳ (روم، ۲۱ و بقره، ۱۸۷)، به جایگاه ارزشی، معنوی و اخلاقی زن^۴

طبع و... بیان شده است که از مجموع آنها می‌توان فهمید که سرشت به آن چیزی می‌گویند که جزء ذات یک چیز است و از عوارض آن نیست؛ یعنی اموری که جزء خمیره یک شیء بوده، هنگام آفرینش و خلقت همراه او باشد و از آن جداشدنی نباشد (ر.ک: واعظی، ۱۳۷۷، ص ۶۵ و فرهنگ فارسی معین).

۱. يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً.
۲. مانند آیه ۲۱ از سوره روم که می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا؛ از نشانه‌های او اینکه از [نوع] خودتان همسرانی برای شما آفرید تا بدان‌ها آرام گیرید».
۳. وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ. هُنَّ لِيَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَاسٍ لَهُنَّ.
۴. إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ

(احزاب، ۳۵) پرداخته است و به مردان سفارش می‌کند که با زنان معاشرتی نیکو^۱ (نساء، ۱۹ و طلاق، ۶) داشته باشند و منزلت آنان را به شایستگی رعایت کنند. در تعالیم اسلامی، اجازه اجحاف و تعدی به زنان حتی در بدترین شرایط (در زمان طلاق و جدایی) داده نشده و توصیه به تعامل پسندیده با آنان شده است. در آموزه‌های روایی و حدیثی و به‌ویژه در سخنان پیامبر گرامی اسلام ﷺ توجه ویژه‌ای به جایگاه زنان و مردان در خانواده شده و حتی برای زنان و دختران جایگاهی ممتازتر از مردان در نظر گرفته شده است^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۹۱). در سخنان حضرت پیامبر ﷺ، به برتری منزلت دنیوی دختران اشاره فرموده و آنان را حسنات دانسته است که موجب پاداش اخروی می‌شوند^۳ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۶). در تعالیم نبوی سفارش زیادی درباره مراعات حال زنان شده و همسرآزاری را گناهی بزرگ دانسته است^۴ (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۲۵۰) و به مردان دستور می‌دهد که احترام و شخصیت زنان را بزرگ بدارند^۵ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۲۲۴ و ج ۷۱، ص ۵). در گزاره‌های اسلامی برای مردان نیز جایگاه و منزلتی متناسب با شأن و نقش آنان ملاحظه شده است تا ضمن رعایت هم‌ترازی در منزلت ارزشی و اجتماعی آنان، بنیان خانواده از پایداری و استحکام برخوردار شود و روابط همسرانه نیز ضابطه‌مند و همراه با مودت باشد. همچنین در آموزه‌های دینی به گونه‌های مختلف زنان را از رفتار آزاددهنده نسبت به شوهر باز داشته و به زنان گوشزد می‌کند که مراقب رفتار و عملکردهای خانوادگی و اجتماعی خود باشند^۶ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۲۵۳). در گزاره‌های اسلامی به زنان سفارش می‌شود در امور جنسی-عاطفی^۷ (حرعاملی، ۱۴۰۹،

-
- وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا.
۱. وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ. وَلَا تَضَآرُوهُنَّ لِمُتَصَيَّقُوا عَلَيْهِنَّ.
 ۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: خَيْرُ أَوْلَادِكُمُ الْبَنَاتُ.
 ۳. الْبَنَاتُ حَسَنَاتٌ وَ الْبَنُونَ نِعْمَةٌ فَإِنَّمَا يُثَابُّ عَلَى الْحَسَنَاتِ وَ يُسْأَلُ عَنِ النِّعْمَةِ.
 ۴. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَأَيُّ رَجُلٍ لَطَمَ امْرَأَتَهُ لَطْمَةً أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَالِكًا خَارَنَ النَّيْرَانَ فَيَلْطِمُهُ عَلَى حُرٍّ وَجْهِهِ سَبْعِينَ لَطْمَةً فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَ أَيُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى شَعْرِ امْرَأَةٍ مُسْلِمَةٍ سُمِّرَ كَفُّهُ بِمَسَامِيرٍ مِنْ نَارِ الْخَبَرِ.
 ۵. مَنْ اتَّخَذَ زَوْجَةً فَلْيُكْرِمْهَا؛ وَ أَمَّا حَقُّ الزَّوْجَةِ فَإِنَّ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ جَعَلَهَا لَكَ سَكَنًا وَ أُنْسًا فَتَعْلَمَ أَنَّ ذَلِكَ نِعْمَةٌ مِنَ اللَّهِ عَلَيْكَ فَتُكْرِمْهَا وَ تَرْفُقْ بِهَا.
 ۶. مَلْعُونَةٌ مَلْعُونَةٌ امْرَأَةٌ تُؤْذِي زَوْجَهَا وَ تَعْتُمُّهُ وَ سَعِيدَةٌ سَعِيدَةٌ امْرَأَةٌ تُكْرِمُ زَوْجَهَا وَ لَا تُؤْذِيهِ وَ تُطِيعُهُ فِي جَمِيعِ أَحْوَالِهِ.
 ۷. وَ لَا تَمْنَعَنَّ نَفْسَهَا وَ إِنِ كَانَتْ عَلَى ظَهْرِ قَتَبٍ.

ج ۲۰، ص ۱۵۸) و در انجام نقش‌های همسری که شرع معین کرده است^۱ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۵۸-۱۵۹)، با شوهر همراهی کنند^۲ (نساء، ۳۴). اگرچه بنابر گزاره‌های روایی زن و مرد از عناصر اساسی خانواده هستند و منزلتی برابر دارند، ولی به دلایل مختلف و با توجه به جوانب گوناگون مسئله، مسئولیت و مدیریت کلان امور خانواده به فرض وجود شرایط لازم، به مردان واگذار شده و مسئولیت زن در طول مسئولیت مرد آمده است. پیامبر اسلام ﷺ می‌فرماید: بدانید که هرکدام از شما به منزله شبانی هستید و تمام شما نسبت به رعیت خود بازخواست می‌شوید؛ بنابراین، فرمانروای مردم از رعیت خود بازخواست می‌شود و مرد نسبت به خانواده‌اش سرپرست و مسئول است، و زن سرپرست اهل خانه شوهر و فرزندان و مسئول آنهاست^۳ (ورام، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۶). در این حدیث نبوی و معتبر، مدیریت و سرپرستی کلان خانواده به مرد و مدیریت داخلی منزل و فرزندان به زنان واگذار شده است و به‌گونه‌ای تدبیر می‌شود که مرد و زن متناسب با ظرفیت‌ها و توانمندی‌های خود به امور خانواده بپردازند و کشتی خانواده را به ساحلی امن رهنمایی کنند.

د) جایگاه زن و مرد از دیدگاه برخی اندیشمندان اسلامی

در چشم‌انداز اندیشمندان اسلامی، ساختار توزیع قدرت^۴ و اداره خانواده، به‌گونه‌ای منطقی و بهنجار به منظور حفظ انسجام و تقویت کارآمدی خانواده، پذیرفته شده است. علامه طباطبایی با بهره‌گیری از آیه ۳۴ سوره نساء^۵ قائل به مدیریت مرد در خانواده است و با اشاره به نکاتی از

۱. عن أبي جعفر عليه السلام قال جاءت امرأة إلى النبي ﷺ فقالت يا رسول الله ما حق الزوج على المرأة فقال لها طيعه ولا تعصيه ولا تصدق من بيته إلا بإذنه ولا تصوم تطوعاً إلا بإذنه ولا تمنعه نفسها وإن كانت على ظهر قتب ولا تخرج من بيتها إلا بإذنه وإن خرجت بغير اذنه لعنتها ملائكة السماء وملائكة الأرض وملائكة الغضب وملائكة الرحمة حتى ترجع.

۲. «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ؛ زنان صالح فرمانبردارند و در غیاب [همسر] اسرار او و حدود الهی را حفظ می‌کنند».

۳. أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَالْأَمِيرُ عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَ الرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ فَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ.

۴. در زمینه چگونگی توزیع قدرت در خانواده و نظر اندیشمندان بزرگ اسلامی در فصل سوم بیشتر بحث خواهیم کرد.

۵. الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ؛ مردان را بر زنان تسلط و

زندگی اجتماعی و شرایط طبیعی و روان‌شناختی زن و مرد، این امر را تبیین می‌کند. ایشان در مورد نقش تعاملی زن و مرد در خانواده می‌گویند: لزوم شدت و قدرتمندی برای جنس مرد، و لزوم لطافت و رقت بیشتر برای جنس زن، امری است که همه ملت‌ها، کمابیش به آن معتقدند؛ به‌طوری که در فرهنگ‌های مختلف جهان، هر شخص پهلوان و تسلیم‌ناپذیر را «مرد» و هر شخص نرم‌خو و تأثیرپذیر را «زن» می‌نامند. دین اسلام این قانون طبیعی را در تشریع احکام خود پذیرفت و قوام بودن را بر عهده مرد گذاشت. خداوند به سبب طاقتی که مردان در اعمال سخت و دشوار دارند و از سوی دیگر زندگی زنان، احساسی و عاطفی و اساس و سرمایه‌اش رقت و لطافت است، این قوامیت را به مرد داده است. علت دیگر این امر، مسئولیت مرد در اداره امور اقتصادی خانواده می‌باشد. قیومیت مرد بر زن از نظر مسائل زناشویی است و زن باید در این امور و مانند آن، از شوهر خود اطاعت کند. این امر بدان معنا نیست که مرد از اداره و تصرف زن در مایملک خود سلب آزادی کند، یا استقلال زن در حفظ حقوق فردی و اجتماعی و دفاع از منافعش سلب شود؛ به بیان دیگر، از آنجا که مرد هزینه زندگی زن را از مال خویش می‌پردازد، زن نیز باید در همه آنچه مربوط به روابط جنسی و خانوادگی است، از مرد اطاعت کند» (۱۳۷۴، ج ۴، ص ۲۸۹ و ۵۴۴-۵۴۷). ایشان در ادامه تفسیر آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» می‌گویند: مراد از جمله «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ» آن زیادت‌هایی است که خدای تعالی به مردان داده، به سبب طاقتی که بر اعمال دشوار و امثال آن دارند، چون زندگی زنان یک زندگی احساسی و عاطفی و اساس و سرمایه‌اش رقت و لطافت است، و مراد از جمله «بِمَا أَنْفَقُوا» مهریه‌ای است که مردان به زنان می‌دهند و نفقه‌ای است که همواره به آنان می‌پردازند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۵۴۴).

علامه طباطبایی در ادامه آیه به بحث اطاعت‌پذیری زن و نقش همسری‌اش او اشاره کرده، درباره آیه «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» می‌گویند: مراد از صلاح همان معنای لغوی کلمه و آن همان است که به لیاقت شخص نیز تعبیر می‌شود و کلمه (قنوت) عبارت است از دوام طاعت و خضوع و از اینکه در برابر این‌گونه زن‌ها، زنان ناشزه را قرار داد و فرمود: «وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ» به دست می‌آید که مراد از «صالحات» نیز همسران صالح است، نه هر زن صالح

حق نگهبانی است، به سبب آن برتری که خدا برای بعضی بر بعضی مقرر داشته است و برای آنکه مردان از مال خود نفقه دهند.